

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 111 1990

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-87666-04-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1991

att hans framställning rörande sällskapet andra halvsekel blivit mindre personkoncentrerad; han erkänner också att det personliga engagemanget ibland för honom känts besvärande, då det för honom gällt att ikläda sig historiegrafens roll. Den disposition han valt betecknar han som primärt systematisk. Det första avsnittet ger dock en kronologisk översikt över åren 1935–85. Vid sällskapets femtioårsjubileum 1935 presiderade Eirik Hornborg som då just hade avlöst Castrén. Hornborg karakteriserade i sitt högtidstal sällskapet som en av de kulturskapande och kulturfrämjande krafterna i Finland och gav på samma gång uttryck för den vända han kände inför det hot som framträtt mot den västerländska kultur-ens högsta vinnningar.

Krigsåren skulle komma att hämma sällskapets verksamhet och Mustelin menar att man måste gå ända fram till 1949 innan krigsårens hårda grepp slutligen slappnade. Hornborgs avgång från ordförandeposten 1947 hade kommit överraskande. Den förorsakades, som Mustelin påvisar, av hans missnöje över att prisnämnden i januari 1947 föreslog »att *Ina Rosenqvists* pris måtte tilldelas författaren *Gunnar Björling* för diktsamlingen *Luft är och ljus* och för hans litterära alstring överhuvud». I ett skriftligt uttalande förklarade Hornborg att Björlings och hans epigoners litterära arbeten inte fyllde kravet att vara skrivna på svenska; »sprängas formerna, så finnes icke längre någon objektiv grund för bedömandet». För en principernas man som Hornborg gav nederlaget vid prisnämndens omröstning anledning till allvarlig omprövning av hans ställning som ordförande, konstaterar Mustelin.

En offentlig debatt skulle 1964 röra sig kring det förhållandet att Johannes Salminen inte tilldelades något pris för sin essäsamling *Levande och död tradition*. Så förklarade Nils-Olof Stormbom att »man tydligen skall uttrycka idel slätkammade och konventionella åsikter [...] för att kunna bli prisbelönt av Svenska litteratursällskapet i Finland». Salminen kom själv att i *Nya Argus* 1970 varna för de risker som var förhållanden om den litterära sakkunskapen distanseras. I svaromål å sällskapets vägnar gick denna gång P. O. Barck som bl. a. berörde förhållandet mellan styrelsen och allmänna prisnämnden.

Det faktum att prisen för det mesta har varit relativt små har genom åren livligt beklagats, av sällskapets ledning lika väl som av prismottagare och kommentatorer i dagspressen, påpekar Mustelin. »Ett pris på 2500 mk är i dagens läge en oförskämthet, som inte blir mindre av att de utvalda tvingas upp i festdräkt för att titta på styrelsen», anmärkte Salminen sarkastiskt 1978. Ordföranden Steinby besvarade å sällskapets vägnar Salminens fräna kritik. Han hänvisade till sällskapets stadgar och framhöll att dess främsta uppgift var att ägna sig åt vetenskap och han deklarerade att prisbelönningarnas huvuduppgift var »att rikta allmänhetens uppmärksamhet på den betydelsefulla kulturgärning som finlandssvenska författare av alla kategorier stod för».

De föreliggande tre volymerna är alla *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* (nr 523: 1–3). Mustelin ger i del II en översikt över

sällskapets publikationsverksamhet varvid han hänvisar till huvudseriens nr 500 (1982), där Steinby förmedlade en systematiskt disponerad översikt över sällskapets dittills utgivna skrifter. En fråga som sällskapets styrelse sannolikt framdeles kommer att ställas inför är om andra verksamhetsgrenar eventuellt skall bedömas som angelägnare, menar Mustelin. Han betonar att det finansiella läget på alla områden drar upp gränserna för sällskapets verksamhet och expansion, de numera utfallande statliga understöden till trots. Själv höll Olof Mustelin jubileumsåret 1985 festföredraget, »En kulturfrämjande kraft i Finland». Storögda bevittnade de riks-svenska gästerna den traditionsenliga akten i universitetets solennitetssal med dess bravur och fracken som obligatoriskt klädesplagg. I Domkyrkans krypta hade på förmiddagen öppnats en jubileumsutställning som gav en som Mustelin skriver »variationsrik, men inte okritisk bild av sällskapets verksamhet alltsedan grundläggningen».

Ulf Wittrock

Gunnar Tideström i forskarsamhället

När Ingeborg Stuckenberg lämnat först Viggo, så Danmark och slutligen hela livet – det yttersta upp-brottet skedde i Australien 1904 – skrev Sophus Claussen, en av halvfemservennerne, en minnesdikt med ett oförglömligt anslag:

Til dine Øjnes Aandemusik
i Skumringstimen vi lytted sørgmodig.

Symbolismens hela emotionella kosmos finns förtätat i denna scen med vännerna i kretsen samlade mot kvällen, tysta, försjunket lyssnande till det svärmod som värdinnan utstrålade, inte genom något som hon sa med sin »tavse Mund», inte genom någon tonföljd på taffeln. Musiken ljud från Ingeborgs ögon. Denna rad är diktens embryo, den finns på sin plats redan i det första manuskript som Ernst Frandsen funnit och givit ut. Femte strofen börjar med samma rad, och hela dikten slutar med kärnordet ensamt. Spåren plånas ut efter Ingeborg, och

Vi saa din Stolthed, som aldrig har sveget
Der bliver fortvivlende lidt af saa meget:
kun Aandemusik.

Upprepningen, gentagelsen, varierad eller inte, är ett av Sophus Claussens yppersta verkningssmedel liksom många andra poeters. I det stycke som förtrollande heter *I Lykkens usandsynligste Allé* börjar det hela och slutar också med denna rad, som dessutom är den sista i den fjärde av de tio treradingar som bildar poemet. De trettio raderna är tätt sammanvävda med inalles fyra rim. Det är ett underverk.

Dikten *Bauta* berättar om hur poeten hade »ett Kongerige en gang nær den høje Sø» och tillika en älskarinna som ur sitt solfyllda hjärta diktade en leende vers till hans gravvård: »Han sad alene og sang». Nu är allt borta, ingen frågar efter hans visa domar och höga drömmar, och då han dör skall vågor och

måsar vittna: »Han sad og sang alene». Samma ord som förut men i annan ordning och med annan mening.

Och så *Ekbátana*. Namnet har stigit upp på nytt för skalden i Paris »da verden blev dyb og assyrisk og vis». Då minns han sin ungdoms skönhetsdröm om rim med en glans lika djup som den sol som sjönk i Ekbátana. En förståsigpåare ville lära honom att accenten ligger en stavelse längre fram i ordet: Ekbátane. Sophus bara fnysar:

Den traurige Tosse, han vet ej da,
at Hjærtet det elsker Ekbátana.

Och så går det vidare med allt som allt nio strofer, alla lyktande med det gamla stolta persiska stadsnamnet (fast dess arvtagare inte heller är utan klang: Hamadán!)

Och sista strofen slutar med samma rad som den mittersta om hur den drömda, den diktade lyckan överträffar det empiriska ruset:

Da blev jeg taalmodig og stolt. Jeg har drømt
en dybere Lykke end nogen har tømt.
Lad Syndflodens Vande mig bære herfra
– jeg har levet en Dag i Ekbátana.

Detta är Sophus Claussens eviga signalement, liksom Holger Drachmann inte tröttnar att upprepa sitt: »Ja, jeg har elsket.» Tre gånger förkunnar han det i *sin* Anadyomene-dikt (Claussen har minsann en, han också). Han är den store älskaren, »i hvis Aarer Oceanet ruller». I en annan Italiadikt verkar Drachmann att vilja övertrumfa Snoilskys överströmmande lyckmålliga Inledningssång (Jag bringar druvor, jag bringar rosor, jag skänker i av mitt unga vin). Drachmann ställer upp med tio 14-radiga strofer, och i de första smattrar anaforerna: Om nogen vil vide hvad Foraar er . . . Om nogen vil vide hvor Solen er hed . . . Om nogen har Øre for fin Musik . . . Om nogen derhjemme har Længselssaar . . . då ska han följa med på en tur i *de euganeiske Høje*. I tio slutrader, och det är litet för många gånger, återkommer denna lokalangivelse som gäller några kullar söder om Padua, där Petrarca – i Arquà – hade sitt sista hem. Färden går mycket riktigt dit, men raskt förbi. »Al den Stund vi selv er jo Digter, vi selv har Pligter, og Pligten os raaber sit: længere frem!» Nämligen upp på toppen:

Vi glemmer Petrarca i denne Stund,
vi glemmer hans Laura, og det med Føje:
Her aabnes en Udsigt for Vandreren Blik,
og vi synger med Næbet, med det, som vi fik,
om de euganeiske Høje.

Vad har nu dessa klipp ur dansk lyrik från decennierna kring sekelskiftet, med Gunnar Tideströms postuma bok *Poetiska figurer och mer än så* (Svenska Litteratursällskapet, Uppsala 1989) att skaffa? Är de citat som han själv åberopar? Inte alla. Ingen enda av de här nämnda dikterna figurerar hos honom. Men de kunde mycket väl ha gjort det, och nu har de haft uppgiften att i sin egen ordning, för sin egen skull visa upp några få av de stilfigurer som Tideström examinerar i sin bok.

Vad han har testamenterat till svensk litteratur-

forskning är en skattkista sprängfull av poetiska uttrycksformer hopsamlade ur hela världslitteraturen men strängt systematiserade med hänsyn till sin plats i versen. Det första och största kapitlet behandlar just de typer av upprepningar som exemplifierats nyss och många, många därutöver. Det är framför allt till detta parti av boken som läsaren hade varit tacksam för ytterligare ett handtag från den kloka och klarsynta utgivartrojkan sida, alltså Bengt Landgren, Kurt Johansson och Christer Åsberg. Man skulle haft kolossal nytta av ett aldrig så glest sakregister som hjälp att hitta tillbaka till anaforserier, antimetabole, antanaklasis, centrum, cirkelkomposition, commutatio, cyklisk berättelse, disjunctio, duplication intérieure, epanodos, epiforserier, figura etymologica, inclusio, innerberättelse, kiasm, mise-en-abyeme, palindrom, paronomasi, polyptoton, ring structure, tematisk cirkel, »vändpunkten». Må nu ingen av denna hastigt hemmagjorda alfabetiska katalog dra slutsatsen att Tideström exercerar med den klassiska retorikens termer, än mindre att han briljerar med dem. Sådant var hans väsen fjärran. Men han menade att många av dessa begrepp alltjämt kan göra god tjänst och att det i varje fall är klokt att känna till dem. Vill man gå längre åt det hållet står ju Lausbergs stora Handbuch der liter. Rhetorik till buds eller redan finländaren Olaf Homéns Poetik från seklets mitt. Både synpunkter och exempel i den boken överraskar ibland en sentida läsare men stimulerar honom ändå mer genom lärdomens suveräna frihet. Samma ständigt förnyade behållning kan jag lova den som söker sig till »Poetiska figurer och mer än så».

Efter det första stora kapitlet följer ett som behandlar olika ask-i-ask-modeller, alltså där en berättelse eller flera ligger infällda i en ram, där ett skådespel rymmer kortare eller längre fragment av andra dramer, där det är tal om yttranden inne i talet osv. En genomgående tanke hos Tideström är att man ofta finner parallella strukturgrepp i ett diktverk på olika nivåer i den enskilda satsen eller meningen, strofen, dikten, kapitlet, avdelningen, akten, helheten – dessa olika enheter av helt olika omfång kan visa inbördes likheter i sin formella byggnad. Framställningen avslutas med en betraktelse om roller i livet och litteraturen.

Det är, som jag försökt säga, i variationerna, i den universella mångfalden som Tideströms exposé har sin stora poäng, men det betyder i sin tur att den är omöjlig att på ett rättvisande sätt åskådliggöra. Jag får nöja mig med några kommentarer till hans forskartyp och ett förslag som jag tror ligger i linje med hans strävan.

Gunnar Tideström var en stor diktläsare med en aldrig vilande upptäckarhåg som ledde honom långt utanför de områden som han bearbetade i sina egna forskning; om dessa påminns man här i boken fr. a. genom en välkommen bibliografi upprädd av Karl Söderberg. Det blir av de postuma texterna tydligt inte bara hur mycket han har läst över världslitteraturens ändlösa arealer utan också hur väl han har läst, sannerligen inte med kursivläsarens hoppande framfart. Det är häpnadsväckande hur mycket han observerat och sedan förmått kalla tillbaka på nytt under

det arbete som lett fram till boken. Noterna redovisar också en mycket vidsträckt orientering i den vetenskapliga litteraturen, om än inte speciellt i dagens språkteorier.

Men det är ännu en omständighet som jag fäst mig vid. Många har vitsordat att Gunnar Tideström åtminstone sedan han sluppit ut från Villavägen 7 var en stadigt residerande kund på Carolina. Det är ju nu näst intill självklart att ett extensivt företag sådant som det han bedrev måste ha ett stort, välordnat och trivsamt forskningsbibliotek sådant som just Carolina till bas. Näst intill, ty vad som – åtminstone i en övergångsperiod – äventyrar detta ideala förhållande är ju datoriseringen såväl av den enskildes som av bibliotekens arbetsformer, jag tänker i det senare avseendet närmast på katalogväsendet. Men jag smyger för ögonblicket runt detta inflammerade ämne. Vad Tideströms bok så tydligt demonstrerar är betydelsen av biblioteket inte bara som tillhåll för böcker utan också för levande kunskapsbärare. Vid en flyktig summering finner jag i notapparaten minst ett par dussin hänvisningar till olika namngivna meddelare som antingen givit muntliga besked eller visat vidare till litteratur, i allmänhet om poetiska uttryckstyper på något språkområde, där förf. själv känt sig mindre väl hemmastadd. Också den som påtar på ett långt snävare, lättare överblickat område, känner ju ofta behovet av den änglavakt som Tideström förstod att mobilisera. Varje arbetare i facket som lämnat seminarieåren och den självklara kamrat- och lärargranskningen några eller många decennier bakom sig, har säkert någon gång gjort den enkla reflexionen, att det opus som han just har för händer sannolikt skulle vinna kolossalt på att gå ut på remiss till någon handfull människor som är igång på samma eller angränsande område eller som kan förmodas vara metodiskt intresserade av vad det är frågan om. Tyvärr är ett sådant hugskott just ett hugskott, ett helt illusoriskt uppslag så som nu parterna en gång är funtade. Missivskrivarens integritetsbehov är förmodligen fullt utvecklat, han tål därför inte för många ingrepp vare sig de gäller stoff och resonemang eller komposition och stilisering. Missivmottagaren, läsaren-granskaren är fullt på det klara med detta och inskränker redan av det skälet sina kritiska bidrag. Därtill – och det är viktigare – kommer att han redan har händerna fulla med andra och egna uppgifter och är absolut förhindrad att inom en rimlig remisstid, studera det förelagda arbetet så grundligt, som han skulle ha velat. Tag emot min ursäkt! Giltiga försvarsargument troppar upp, hur många som helst, redan långt innan man ens skymtar misstänksamhetens och lurpassningens alla skrevor och snår i terrängen.

Nej, ett utbyggt remissinstitut ska vi nog inte drömma vidare om, men kanske kunde man överväga att dra en ytterst blygsam lärdom av det sätt på vilket Gunnar Tideström aktivt utnyttjat forskarsamhället omkring sig. Jag utgår från att inte alla som laborerar med litteraturvetenskapliga frågeställningar har sam-

ma möjligheter som han att tillvarata de levande kunskapsbärarnas resurs. Alla har inte ett stort, differentierat forskningsbibliotek med motsvarande publik i närheten, är heller inte medlemmar av de akademier och lärda sällskap som är alternativa mötesplatser för en del av denna kunskapsbärande publik, äger kanske slutligen inte Tideströms omfattande personkännedom och urbana vänskaplighet. Men skulle inte *Sam-laren* i någon mån kunna kompensera dessa brister?

Det kunde i så fall gå till så att den hjälpsökande helt kort refererar sina frågeställningar och pekar ut sitt aktuella dilemma: förekommer den och den symboltypen någonstans i nordisk 1700-talsdikt och är den känd i äldre polsk eller annan slavisk litteratur? I gynnsamt fall kommer det besked i nästa årgång av *S* och dessförrinnan via red. i brev direkt till den frågande. Jag konstruerar nu själv en fråga i anknytning till proven ur dansk lyrik nyss. Det finns hos Drachmann i hans *Ungdom i Digt og Sang* (1879) ett stycke som handlar om hur Karl XII:s lik bärs från Fredrikshald över gränsen till Sverige. Det sätter med andra ord en sorts text till Cederströms bekanta målning. Den döde kungen är medelpunkt i dikten liksom på tavlan, men poeten är inte ensam om att forma eftermälet. Dikten börjar hos figuren i vänstra kanten av tavlan, som två gånger kallas »Den gamle Jæger och Grænsevogter». Han har varit ute med sin son och sin hund och nyss skjutit en örn som han hängt på sin rygg; han är på hemväg, då liktåget uppenbarar sig. Det görs ingenstans i dikten något allegoriskt bruk av döds-skottet mot den kungliga fågeln. När den gamle jägaren får ordet i de tre sista stroferna är det för snyftande avskedsord till sin döde konung. Nu undrar jag alltså utan att som sig bort ha låtit frågan först gå runt i den lundsiska sektionen av forskarsamhället, nu undrar jag om någon känner andra exempel på denna art av fingerade repliker lagda i munnen på bifiguren i en målad scen? Förmodligen finns det någon undersökning av den här sortens tavelpoesi och dess utbredning. Tacksam för en anvisning.

Staffan Björck

Åt det av S. B. framkastade förslaget ger jag gärna mitt redaktionella stöd. En forskare i ämnet som bor så till att han eller hon har svårt att på ort och ställe undanröjda ett visst konkret forskningshinder är välkommen att rådfråga Samlarens läsekreter. Försök att så tydligt som möjligt formulera Ditt bekymmer och skicka så ärendet till Samlarens redaktör så skall jag se till att frågan når fram till en lämplig adressat. Om jag finner att saken är av allmänt intresse införes replikskiftet i Samlaren, i annat fall får det ske per post. Närmast gäller det nu att lugna S. B. med avseende på örnjägaren hos Cederström och hans vecklagan hos Drachmann över konungens död. Vem kan visa på någon motsvarighet till att en målad figur på detta vis får stämma och poetiskt talande tunga?.

U. W.